

Fekete Csaba

Alkutó, alkuttója

A *Conditor alme siderum* kezdetű adventi himnusz első sora nem hibás szövegű a régi gyülekezeti énekeskönyvekben és szerkönyvekben. Ezt a határozott következtetést kell kimondanunk a kérdés nyelvtörténeti áttekintése után. A kérdéses strófakezdet:

Fekete Csaba református lelkész a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár (Debrecen) tudományos főmunkatársa.

*Tsillagoknak alkutója,
Híveknek örök világa,
Mindeneknek Meg-váltója,
Kristus! életnek adója.*¹

Bizonyrágot mindjárt a másik adventi himnusz (A solis ortus cardine) 2. strófája kínál:

*Mert Világ' bölts alkutója
Szolgai formát magára
Vőn; hogy értünk vért ontana,
Pokoltól szabadítana.*

Még inkább el kell gondolkodnunk, ha rádöbbenünk, hogy mennyire nem volt ritka korábban ez a szóalak, amint ezt példázza egyik XVIII. századi imádságoskönyv s néhány adat a korábbi időből, többek között a protestáns graduálokból:

„Hálákat adunk tenéked, hogy a te idvesség kincseidnek velünk való közlésére erős kősziklán Anyaszentegyházat alkutottál, mellyben minket a bűnnek szövevényes pusztájáról bé-hívtál...”²

E kérdéses szóalakra nincs példája *A magyar nyelv értelmező szótára* hétköte-tes (Bp. 1959.) vagy egykötetes kiadásának³, sem Balassa⁴ szótárának, tájszó voltát sem igazolja a tájszótár⁵, Czuczor-Fogarasi sem regisztrálja.⁶ Szófejtő szótárunk⁷ jegyzi, de az *alkutó* alakot nem ismeri; a nyelvtörténeti szótár⁸

¹ Az 1778. évi 4° kiadás debreceni példányából idéztem. Egészen az 1816. évi kiadásig a himnusz a 6. sorszámú. 1723-tól az énekeskönyvnek ez a típusa mind az énekeket, mind a strófákat számozta. A korábbiak, pl. a löcsei énekeskönyvek, nem használtak számozást, ezért azokból idézve csak lapszámmal lehet hivatkoznunk. — A dallamot lásd RMDT I. 78.

² [Aranyosmedgyesi Sámuel]: *Idvességnek áldozatja ...* Győr 1737. 180. A megjelölt helyen a szóalak nincs kiemelve.

³ *Magyar értelmező kéziszótár*. 3. változatlan kiadás, Bp. 1978.

⁴ Balassa József: *A magyar nyelv szótára*. Bp. 1940.

⁵ Szinnyei József: *Magyar tájszótár*. Bp. 1893–1896.

⁶ Czuczor Gergely — Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára*. Pest, 1862–1871.

⁷ Gombocz Zoltán — Melich János: *Magyar etymologiai szótár*. *Lexicon critico-etymologicum linguae hungaricae*. Bp. 1914. Az *alkutmány* és *alkut* alakváltozatot ismeri.

csupán Prágai Andrásról idéz egyetlen *alkutó* szóalakot⁹. Új nyelvtörténeti szótárunk is csupán egyetlen korábbi *alkutni* szóalakot ismer 1580-ból;¹⁰ 1585-ből közül egy másik levéltári adatot Szabó T. Attila.¹¹ A nyomtatott és a kéziratos énekeskönyvek egyaránt használják ezt a szóalakot. Így szól például a karácsonyi ünnepkörben használatos Lamentatio Adami (Ádám, hogy kiűzeték Az Paradicsomból...) ¹² egyik [első részének 4.] strófája:

*Ki legyek, ha kívánod,
Ádám atyád vagyok,
Istentől alkuttattam,
Hasonlót nem tudtam;
Engem személyére
Teremte képére,
Paradicsomban laktam,
Mindennek bírója voltam.*

A kéziratos szerkönyvekben (pl. a Bélyei graduál lapjain) éppen úgy a régiebb szóalak található a főntebb idézett himnusz soraiban, mint mindvégig a XVIII. század folyamán is az öreg debreceni énekeskönyvben.

*Mert világ bölcz alkuttoia
szolgai format von reaiia
hogy mi ertünk vert ontana
pokoltul szabadittana.*¹³

A mai szóalak, valamint az idézett, de mára elfeledett, egykor azonban általánosan használatos szóalak együtt olvasható az Öreg graduál (Keserűi Dajka János által emendált) 139. zsolttárában. E ponton eltér a Vizsolyi Bibliától.

⁸ *Magyar nyelvtörténeti szótár*. Szerk. Szarvas Gábor — Simonyi Zsigmond. Bp. 1890. I. 65. szerint az *alkotás* szónak van *alkutás*, az *alkotmány*nak *alkutmány* alakja; az *alkú/alkó* alakváltozatot is ismeri. A III. kötet mutatója azonban csak *alkut*, *alkutás*, *alkutmány* alakokra utal ugyanazon a hasábon, *alkutóra* nem.

⁹ „Ez világnac alkutoja az érzékenségeket mind az főben, az az, az okoskodásnak helyében állatta.” RMK I. 566. (=RMNy 1400.) 189. p. — lapszéli jegyzetként nyomtatott hivatkozás, Macrobius *secundo Saturnalium, caput 14.* nyomán (az ajánlólevélben is idéz Macrobiustól).

¹⁰ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerkesztő Benkő Lóránd. Bp. 1967.

¹¹ *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. Bukarest 1975. I. 233. A 'létrehoz, nemz' jelentésben ezt: „Abraham anna özeügy asszony volt Mykor Nagy mate Gyermekeit alkutott volt nekye...”

¹² Az egész ének 35 strófa, a Kecskeméti graduálból közreadta Bartalus István: *A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században*. Pest, 1869. 165–171. Az Öreg graduál debreceni példányában (lásd a 14. jegyzetet) szintén megvan, alighanem korábbi kéziratos változata, amelynek zárórésze két strófával hosszabb, a megfelelő sorban szintén *alkuttattam* szóalak olvasható. — *Az Új zengedező mennyei kar* (1734, és későbbi kiadások) 288–290. sorszámmal, *Ádám Siralma* címmel három éneként, együtt szintén 35 strófás változatát közli.

¹³ A főntebb idézett *Nap támadattul meg fogva* kezdetű himnusz korábbi alakja, RMDT I. 160. A graduál őrzési helye a XVIII. század óta a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, ma Kézirattár R 507. Az idézett himnusz a [39. sz.] tétel; — az elején hiányos kéziratban a másik himnusz nem található meg (a graduállal még publikálatlan tanulmányomban részletesen foglalkozom).

Öreg graduál:

*Nem rejtetet el előtted az én csontaimnak alkutása,
mikor formáltattam rejtekben:
Es tsudalatos mesterséggel alkottattam,
ugymint a földnek alsó részeiben.*¹⁴

Vizsolyi Biblia:

*Nem reytetett el te előtted az én csontaimnac alkotása,
mikor formáltattam röytekben,
és czudálatos mesterséggel alkottattam
(vgy mint) az földnec alsó réjseiben.*¹⁵

Vélhetnők, hogy értelmileg vagy a recitálás valamilyen akadálya miatt módosította a Vizsolyi Biblia zsoltárát az Öreg graduál (azaz Keserűi Dajka János). Az elsorolt adatok azonban arra figyelmeztetnek, hogy az eltérésnek ne keressük ilyen okát. Még akkor ismeretes és szélτέben használatos volt az a szóalak a múlt századig, amelyet mi már nem ismerünk. Azt is vélhetjük, habár mi már nem érezzük igazán, valószínűleg hangulatilag–árnyalatilag jobbnak tartották bizonyos hagyományos helyeken vagy fordulatokban. Nem értelmesebb cantillatio érdekében és nem javítatlan hibaként választott tehát más szóalakot a gyülekezeti énekeskönyv sem, a szerkönyv sem.

Gépiesen átírjuk–e az ilyen szóalakokat, ha kiadjuk szemelvényesen vagy teljességében a liturgikus emlékeket és segédleteket (pl. az Öreg graduált)? A kiadó szavazhat úgy, használhatósággal, pásztorációs vagy missziós érvekkel megtámogatva, hogy feltétlenül és természetesen át kell írunk minden értelemzavaró és avult szóalakot. Emelkedett szemléletben kínálkozik az a megoldás, hogy jegyzetben megmagyarázzuk, s eredeti helyén megtartjuk az ilyen kövületeket. Akinek megokoltan jobb úgy, használhatja a régi szóalak helyett a mait. Ha adott s elérhető a kellő műveltségi szint, akkor nincsen semmi akadálya az eredeti használatának. Századokig változatlan alakban használatos liturgikus elemek értékével nem vetekedhet az eklektikus, toldott–foldott mai alak. A legtöbb (a kisebb ellenállás irányába elmozdult ízlésű) átfaragás, a senem–új–se–nem–régī hamarabb avul. A hagyomány megőrzésének tehát érdemes mindenkor ezt az aspektusát is vállalnunk. Mint a régi kottaképet. Az igaz *religiosum* a kívülálló öntudatlan elvárásában is párosul a régiesség kentevel, s az archaizmus jellemzi a vallásos megnyilatkozásokat, hisz a Kezdet, az Üdvözítés *en arché*¹⁶ történt mozzanatai olyan következménnyel is járnak, hogy az archaizmusról lemondó vallás modernkedése gyökéréről válik le — a korszerűség egy tál lencséjéért.

¹⁴ RMK I. 858. [2. rész] 201. lap. – A főntebbi latin himnusz —*Conditor alme siderum*— ellenben így kezdődik: Csillagoknak *alkotója*... [1. rész] 5. lap.

¹⁵ RMNy 652. fol. 596^D.

¹⁶ János prologusának kezdete —*ἐν ἀρχῆν ἦν ὁ λόγος*— visszautal a Teremtés könyvére.

Himnusz
May tamadattul meo
 fogva mind az föld
 hataraig lan szuznek
 szulottet nagy vigan
 föl maga

Mert vilag bösz alkutto ia
 szolgai formak. Von reat
 hogy mi erünk vert ontana
 pokoltul. Szabadittana
Stennek eltt kolt fia szuznek mehe-
 ben be szalla mikent az termeset
 szakta egy ideig ot mulata
Süz fia szule vilagra mint Gabriel
 manta vata kishödy meo Atyya
Malvata szent János meo smert
 szis Jesus szenan rekis sz vilagon
 hogy születek csak kovos tevel tartanak
 ki által elnek mindenek
Menyben mindenek örülnek szentanya
 lok enek elnek szastorok földön örülnek
 születet idvözivőnek
Dicsőseo legyen Atyanak es edgyetlen
 egy fiának es az mi nagy szalonknak
 es dicső szent háromraónak. M. L.